

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ СВІТОВОГО РИНКУ ЗЕРНОВИХ КУЛЬТУР

САВИЦЬКИЙ Олександр Вадимович - Одеський національний економічний університет

В статті розглянуто стан та перспективи розвитку світового ринку зернових в контексті забезпечення світової продовольчої безпеки. Розглянуто основні ключові фактори, що визначають забезпечення продовольчої безпеки в світі в найближчому майбутньому. Визначено місце України на світовому ринку зернових та умови збільшення частки національного експорту.

Ключові слова: продовольча безпека, зерно, пшениця, рис, кукурудза, міжнародна торгівля, маркетинговий ринок

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями

Забезпечення продовольчої безпеки є однією з серйозніших проблем сучасного світу, на що неодноразово звертали увагу як провідні міжнародні організації, зокрема ООН, так і політики, і відомі вчені. У зв'язку зі швидким зростанням кількості населення, особливо в найменш розвинутих регіонах світу, аграрне виробництво не встигає збільшувати обсяги продукції, що призводить до виникнення ситуації голоду, і масової загибелі людей. Одночасно все більша кількість країн-експортерів харчових продуктів, зокрема і Україна, стають економічно залежними від сільськогосподарського виробництва, що робить їх вразливими перед мінливими природними, погодними умовами, які впливають на обсяги виробництва. В Україні, яка має величезний сільськогоспо-

дарський потенціал, щорічно збільшує обсяги експорту продуктів харчування та стає одним з найвпливовіших гравців на світовому харчовому ринку, актуальною є також проблематика інтенсифікації сільськогосподарського виробництва, що потребує величезних інвестиційних вкладень.

З метою вирішення існуючих проблем в управлінні сільськогосподарським виробництвом, необхідно є наукова розробка, аналіз основних тенденцій на світовому харчовому ринку з метою вироблення власної національної політики в сфері участі в забезпеченні продовольчої безпеки. Особливо це стосується ринку зернових культур, які є базовою складовою продовольчого забезпечення в багатьох країнах, на якому Україна є одним зі світових лідерів, маючи можливість подальшого збільшення вирощування зерна.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Ринок зернових є предметом дослідження багатьох аналітичних видань світу, оскільки зерно є стратегічно важливим для світової економіки біржовим товаром, який впливає не тільки на економічний стан країн експортерів та імпортерів, але й слугує інструментом глобальної політики. Також ринок зерна привертає увагу багатьох вчених, зокрема П. Дроща [1], В. Костроміної [2], К. Лебедева [3], І. Лещика [4], О. Нікішиної [6], Є. Подакова [7], В. Стіпахно [8].

Формулювання цілей статті

Основними цілями статті є виявлення проблем та перспектив світового ринку зернових культур, та визначення основних напрямків політики України на даному ринку.

Виклад основного матеріалу

Зерновий комплекс має велике значення як для України, так і для світової економіки в цілому. Так, майже половина калорій в продуктах харчування у світі приходиться на продукти із зерна; зерновими культурами також годують худобу й птаха[5].

У вирішенні проблеми забезпечення продовольчої незалежності держави зерно і продукти його переробки набувають особливої важливості як продовольство стратегічного призначення, як головні харчові продукти, придатні до тривалого зберігання та транспортування[3].

У світі домінують три зернових культури: пшениця й рис, які в основному йдуть безпосередньо в їжу, а також кукурудза, яка в основному використовується як корм для худоби. Пшениця була найбільшою зерновою культурою у світі до середини 1990-х років. Потім виробництво кукурудзи випередило її у відповідь на зростаючий попит на зерно з боку тваринництва, а зовсім недавно її стали використовувати для виробництва етанолу. Сільськогосподарські підприємства світу в 2011 році зробили зерна більше, ніж у будь-який попередній період. За оцінками Міністерства сільського господарства США, світовий урожай зернових склав 2,295 млрд. тонн, що на 53 млн. тонн більше попереднього рекордного 2009 року. Однак, одночасно, споживання зерна в 2011 році виросло на 90 млн. тонн, склавши 2,28 млрд. тонн. У зв'язку із цим для забезпечення світової продовольчої безпеки виробництво зерна повинне рости більш стрімко. Протягом останніх 12 років перехідні запаси зерна залишаються на тривожно низькому рівні, у результаті чого світ відчув шок від росту цін на продовольство[5].

Про виняткове положення ринку зернових на світовому ринку свідчить, як вказує П. Дроцца, той факт, що ГАТТ/СОТ виключив зернові продукти з числа стандартних об'єктів міжнародної торгівлі, унаслідок

чого демпінг, експортні субсидії, імпорتنі квоти, дискримінація й інші заходи одержали широке поширення у світовій торгівлі зерновими, тоді як ці ж заходи рішуче припиняються ГАТТ/СОТ в торгівлі іншими товарами[1].

В Україні аграрний сектор є однією із головних складових економіки держави, саме він формує 13–15% загальної валової доданої вартості та 9–11% – державного бюджету, а з урахуванням суми податку на додану вартість, яка залишається в розпорядженні сільгоспвиробників як підтримка, це 16–17%, а також займає друге місце серед секторів економіки у товарній структурі експорту, тобто 15–17% експортного потенціалу держави[8].

Показовою є ситуація в зерновому підкомплексі України в часи загальноекономічної кризи 2008-2009 рр. Як зазначає В. Стіпахно, сільське господарство України, незважаючи на кризу, виглядало як острів благополуччя. Рекордний урожай зерна 2008 року, істотне підвищення урожайності всіх основних культур збільшили обсяги виробництва товарів сільського господарства на 17,5 відсотка. За даними Держкомстату України, аграрний сектор, чий темпи росту, як правило, нижче загальноекономічних, 2008 року перетворився в лідера національної економіки. Інтенсивний розвиток продовольчого ринку сприяв збільшенню на 40% надходжень коштів від підприємств агропромислового комплексу до зведеного і державного бюджетів, сума податків від агропромислового комплексу 2008 року становила 17,3 млрд гривень[8].

Як зазначає Є.С. Подаков, значний вплив на розвиток вітчизняного зернового ринку справляють глобалізаційні процеси. Це викликане зміною структури світового ринку зерна внаслідок приєднання до нього Росії, України, Казахстану, Китаю. При цьому темпи росту експорту з цих країн є дуже значними. В окремі роки Росія охоплює 10 % світового ринку пшениці, Україна – 20 % ринку ячменю. При цьому Україна входить у 10 країн – найбільших виробників пшениці та у 5 країн – найбільших виробників ячменю. Загальні тенденції розвитку світового зернового ринку визначають:

скорочення світових запасів (майже у 2 рази за останні 8 років, збільшення попиту над пропозицією, різке зростання цін на зерно, розвиток 2 напрямів зерновиробництва: органічного та генномодифікованого. У цих умовах Україна може значно зміцнити власне зерновиробництво, вдосконалити внутрішній зерновий ринок та посилити присутність на світовому. Скорочення світових запасів зерна спостерігається одночасно із загостренням енергетичної проблеми. Одним із основних напрямів її вирішення є виробництво біоетанолу. Загальні тенденції розвитку зернового ринку призвели до посилення організаційно-економічних заходів його регулювання і жорсткої політики СОТ щодо державного захисту виробників зерна, домовленостей у межах Уругвайського раунду, на базі теорії порівняльних переваг, а також цінової підтримки, експортних субсидій, захисту ринків розвинутих країн. Проте це обмежило можливість країн, що розвиваються, знизити обсяги міжнародної торгівлі зерном[7].

Розглядаючи проблеми світового ринку зернових, не можна не помітити скорочення перехідних запасів зерна в світі.

Перехідні запаси зернових на сьогодні складають 469 млн. тонн, чого досить, щоб покрити 75 днів споживання на поточному рівні. У період з 1984 по 2001 рік перехідні запаси зерна коливалися в більш комфортних межах на рівні 100 днів споживання. Однак у 2002 році виробництво зерна впало до рівня, що на 88 млн. тонн менше попиту, і з тих часів перехідні запаси були в середньому на рівні 72 днів споживання. У 2006 році запаси зовсім опустилися до мінімального значення - 62 дні, створивши умови для стрибка цін на продукти харчування в сезоні 2007/08. Тоді міжнародні ціни на зерно подвоїлися, а на деякі культури навіть потроїлися за короткий проміжок часу. Для бідних і країн, що розвиваються, які витрачають половину або більше своїх доходів на продукти харчування, зростання цін призвело до скорочення споживання, а в найбідніших країнах до народних протестів і навіть голоду. Протести спалахнули в 35 країнах, число голодуючих у світі виросло до одного мільярда осіб. Після декількох

високоврожайних років світові запаси знову пішли вгору, однак у 2010 році посуха, лісові пожежі й палюча спека знищила посіви пшениці в Росії й сусідніх країнах. Експорт був заборонений. Ціни на продукти харчування знову почали рости, що викликало побоювання другої продовольчої кризи за останні три роки. Перспективи для найбідніших країн миру продовжують залишатися похмурими, тому що навіть рекордного врожаю в 2011 році не вистачило, щоб випередити зростання споживання[5].

Україна стає все більш помітним гравцем на світовому ринку зерна. Так, у 2011 році завдяки збігові багатьох чинників урожай зерна в Україні був найбільшим за останні 20 років. Рекордними були валові збори ріпаку, соняшнику, обсяги виробництва соняшникової олії та шроту. Експорт зерна і соняшникової олії також досяг найвищих показників[8].

Три країни здійснюють майже половину світового виробництва зернових. Так, у 2011 році Китай зібрав 456 млн. тонн, Сполучені Штати - 384 млн. тонн, Індія - 226 млн. тонн. Разом 27 країн ЄС зібрали 286 млн. тонн зерна.

Однак, далеко не всі провідні виробники зернових у світі є його експортерами.

Співвідношення світової торгівлі й загального врожаю зерна досягло 12%. Сполучені Штати, безсумнівно, провідний експортер зерна у світі, відправив 73 млн. тонн за кордон у 2011 році, що склало чверть всієї торгівлі зерном. За ними йде Аргентина, що експортувала 32 млн. тонн, Австралія й Україна експортували по 24 млн. тонн, а також Росія й Канада, які відправили на експорт по 20 млн. тонн[5].

Розглянемо тенденції імпорту зернових у світі.

Японія продовжує залишатися найбільшим імпортером зерна у світі, купивши більше 25 млн. тонн зерна за кордоном у 2011 році, більша частина якої пішла на корм для тварин. Єгипет, Мексика, Південна Корея й Саудівська Аравія в 2011 р. імпортували більше 10 млн. тонн зерна кожна. Найбільш залежні від імпорту посушливі країни Близького Сходу. Наприклад, Саудівська Аравія в цей час залежить

від імпорту на 90%. Китай імпортував в 2011 році 5 млн. тонн зерна, найзначніший обсяг із середини 1990-х, коли в країні була оголошена мета досягнення зернової незалежності. Споживання в країні в 2011 р. склало 451 млн. тонн. Зростання споживання в Китаї створює потенціал для імпорту ще більшої кількості зерна в наступні роки. Однак імпорт зерна був би набагато вищим, якби не імпорт ще однієї ключової для країни культури - сої. Він виріс майже з нуля в 1990-х рр. до 56 млн. тонн в 2011 році. На імпорт приходиться майже 80% від загального обсягу споживання сої в країні й майже 60% всієї світової торгівлі соєю. Багатий білком продукт активно використовується у тваринництві як корм для домашніх птахів. Оскільки добробут у Китаї росте, відповідно росте споживання м'яса, молока, яєць. У зв'язку із цим різко зросло споживання зерна на корм у країні, уперше перевищивши споживання в США (там його використання падає) у 2010 році. Китай у цей час є світовим лідером по кількості зерна, що йде на потреби тваринництва, з показником у 149 млн. тонн. Проте, середнє споживання м'яса в Китаї становить менше половини від американського, у зв'язку із чим загальний обсяг споживання зерна на душу населення набагато нижчий [5].

Загалом, основна проблема світового виробництва зернових полягає в тому, що населення Землі збільшується швидше за збільшення посівних площ. Якщо станом на 2011 рік на кожного з 7 млрд. мешканців землі приходиться 0,1 га посівів зернових, то на початку 60-х років 20-го століття цей показник складав 0,2 га.

До певного часу ця диспропорція вирівнювалася значним збільшенням ефективності використання площ. Так, станом на 2011 рік врожайність у порівнянні з 1981 роком зросла на 50%, а у порівнянні з 1950 роком – на 300%, що дозволяло, не зважаючи на постійне з 1981 року зменшення посівних, підтримувати обсяг врожаїв на належному рівні.

Однак, світові врожаї зерна збільшувалися в середньому на 2,2% у рік у період з 1970 по 1990 р. У період між 1990 і 2010 р., річний ріст становив вже тільки половину

цієї величини. Надалі, проблемою для світової продовольчої безпеки є те, що культурами з високою врожайністю вже засіяна більшість площ у світі, за винятком Африки південніше Сахари. Крім того, сільське господарство активно застосовує добрива й зрошення. У зв'язку із цим подальше зростання урожайності вкрай обмежене. Планеті необхідний більш високий рівень запасів зерна для забезпечення стабільних цін на продукти харчування, тому що недостача водних ресурсів, щорічне підвищення температури на планеті й збільшення кількості стихійних лих, при недостатності запасів зернових роблять продовольчі ціни та й взагалі обсяги виробництва зернових непередбачуваними[5].

Значимо, що однією з небагатьох країн світу, яка має як величезний природний потенціал виробництва зернових, так і недовикористані до сьогодні економічні важелі ефективного використання посівних площ, є Україна, що дозволить, при проведенні ефективної та системної державної політики в галузі, значно підвищити геостратегічний вплив нашої держави у світі, як чинника забезпечення світової продовольчої безпеки. Ми погоджуємося з В. Костроминою, що у реалізації цієї мети необхідно спиратися на поєднання стратегії і механізмів державного регулювання та ефективну інтеграцію суб'єктів господарювання в зернопродуктовому підкомплексі на основі соціального партнерства і соціальної відповідальності.

Також, слід погодитися з думкою О. Нікішиної, що однією з головних проблем сучасного ринку зернових в Україні є домінування посередницьких схем реалізації зерна (близько 80%) та неефективність діючих збутових систем (біржових, державних закупівель тощо), які через мізерні обсяги зернопотоків не спроможні нейтралізувати цінову залежність аграріїв від трейдерів. Водночас існуюча незбалансованість економічних відносин між суб'єктами різних секторів поглиблює непропорційність міжсекторного розподілу доходів, позбавляючи фінансових ресурсів тих секторів, створювана в яких додана вартість товару є максимальною, зокрема зернопереробні підприємства. Діючий механізм державного регулювання базується

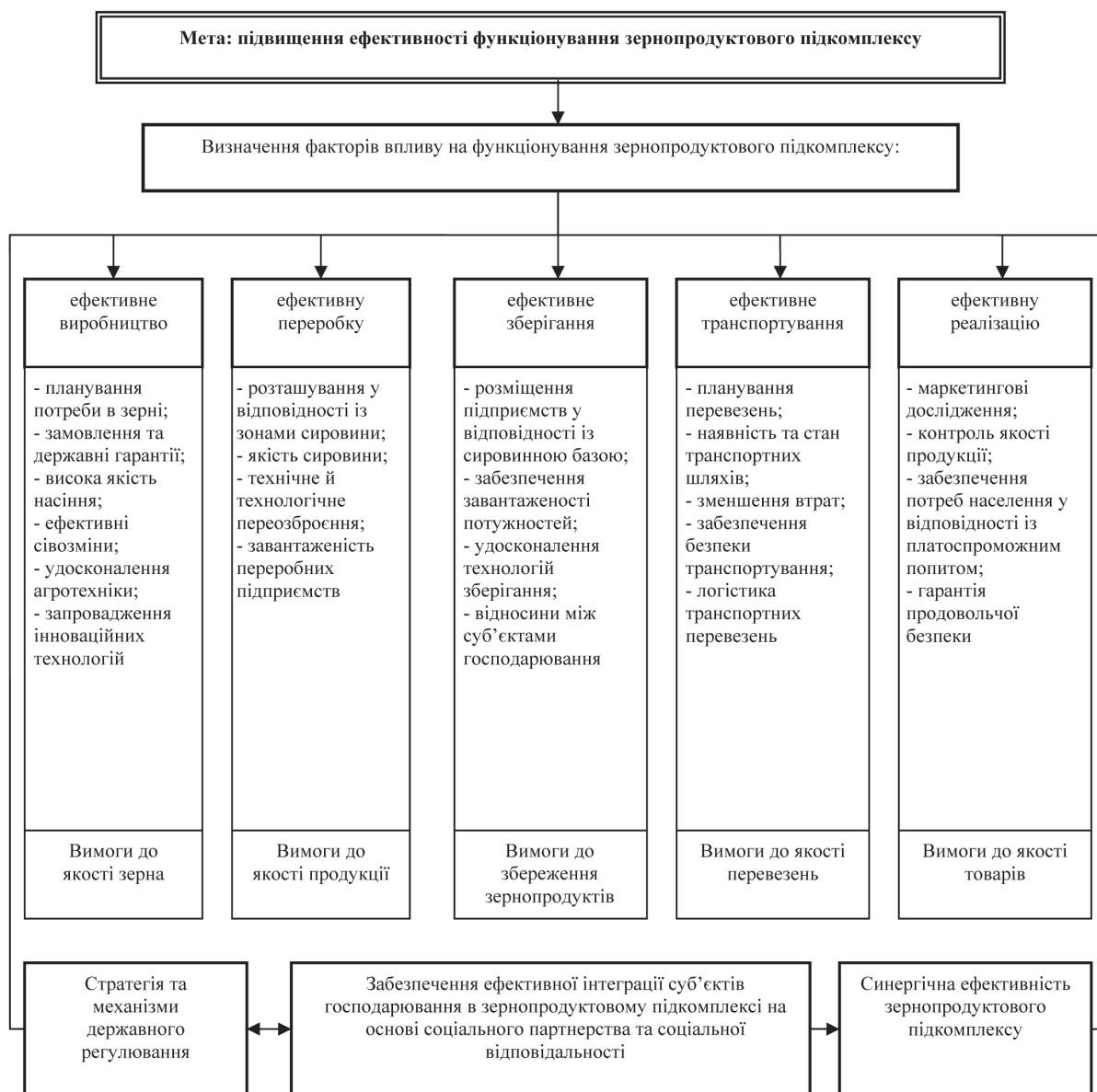

Рис. 1. Концептуальні підходи до підвищення ефективності діяльності підприємств зернопродуктового під комплексу [2]

на низьковитратності фінансових інтервенцій та домінуванні адміністративних методів над ринковими, що, з одного боку, забезпечує лише просте відтворення ресурсного потенціалу, з іншого – генерує низку трансформацій зернового ринку, які не завжди відповідають інтересам країни та суспільства[6].

Аналогічної позиції дотримується І. Лешик. На його думку, нагальною проблемою є відсутність дієвої кооперації товаровиробників на шляху захисту інтересів від тиску монополії, посередницьких структур, на ринку засобів виробництва та переходу від

бартерних операцій до нормальних товарно-грошових відносин. Держава має стати на шлях регульованого ринку, забезпечити збут продукції і гарантовані мінімальні (граничні) ціни[4].

Вважаємо, що застосування саме комплексного, системного підходу, заснованого на зваженому поєднанні всіх факторів, які формують на сьогодні успішність функціонування зернового комплексу аграрного сектору України, дозволить продовжити стрімкий розвиток України як провідного гравця на світовому ринку зернових.

АНОТАЦІЯ

у статті розглянуто стан та перспективи розвитку світового ринку зернових у контексті забезпечення світової продовольчої безпеки. Розглянуті основні ключові фактори, які визначатимуть забезпечення продовольчої безпеки в світі найближчим часом. Визначено місце України на світовому ринку зернових та умови збільшення частки вітчизняного експорту.

Висновки та перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

Розглянутий матеріал дозволяє зробити висновки:

1. Основою забезпечення продовольчої безпеки як на світовому, так і на національному рівні є зернові культури;

2. Протягом останніх десяти років в світі спостерігається наростання дефіциту пропозиції на ринках зернових, скорочення перехідних запасів, що, у свою чергу, призводить до дорощання агропродукції;

3. Дефіцит пропозиції обумовлений випереджальним зростанням кількості населення планети, у порівнянні зі зростанням врожайів. На тлі скорочення посівних площ протягом останніх 30 років зростання врожайності не встигає за зростанням населення;

4. Україна входить у п'ятірку провідних світових виробників та продавців зерна, створюючи значний вплив на світовий ринок зернових. У свою чергу, аграрний сектор забезпечує в Україні формування 13–15% загальної валової доданої вартості та 9–11% державного бюджету;

5. Україна є однією з небагатьох країн, які суттєво впливають на ринок зернових, однак далеко не повною мірою використали свій потенціал у виробництві даного виду продукції. В Україні, за рахунок застосування технологічних, інвестиційних, організаційних чинників можливе значне збільшення виробництва зернових, що в перспективі перетворить країну на впливового гравця світового масштабу;

6. На сьогодні, основою експорторієнтованого зернового виробництва в Україні є фуражні культури, що зменшує ефективність діяльності зерновиробників. Як напрямок подальшого розвитку зернового комплексу,

SUMMARY

The article discussed state and prospects of the world grain market in the context of global food security. The main key factors that determine food security in the world soon. The place of Ukraine in the global grain market conditions and increasing the share of national exports.

слід розглядати підвищення його конкурентоспроможності на ринку харчових сортів.

7. Для сталого розвитку ринку зернових в Україні необхідним є державна підтримка виробників, забезпечення їх незалежності від суто посередницьких структур, створення умов нормальної конкуренції на ринку.

Література

1. Дроща П. Дослідження світового ринку зерна / П. Дроща // Механізми реалізації стратегії розвитку національної економіки. — Т., 2011. — С. 166–168.

2. Костроміна В. О. Ефективність функціонування підприємств зернопродуктового підкомплексу: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.00.04 «Економіка та управління підприємствами» / Вікторія Олегівна Костроміна. — Херсон, 2011. — 20 с.

3. Лебедев К. А. Організаційно-економічний механізм розвитку зернопродуктового підкомплексу: теорія, методологія, практика: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: 08.00.03 «Економіка та управління національним господарством» / Костянтин Анатолійович Лебедев. — К., 2010. — 34 с.

4. Лещик І. Б. Аналіз стану та тенденцій розвитку ринку зерна / І. Б. Лещик // Економіка та управління АПК. — Біла Церква, 2010. — Вип. 2 (71). — С. 34–38.

5. Мировой рынок зерна 2011 в цифрах [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://blog.i.ua/user/2525614/886580/>

6. Нікішина О. В. Стратегічні орієнтири розвитку зернового ринку України / О. В. Нікішина // Якість економічного розвитку: глобальні та локальні аспекти. — Д., 2011. — Т. 2 : Шляхи забезпечення сталого розвитку держави. — С. 17–19.

7. Подаков Є. С. Удосконалення структури та підвищення ефективності функціонування зернового ринку: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: 08.00.03 «Економіка та управління національним господарством» / Євген Сергійович Подаков; Крим. інженерно-пед. ун-т. — Сімферополь, 2010. — 20 с.

8. Стіпахно В. І. Вплив фінансової кризи на стан експорту основних експортно-орієнтованих видів продукції рослинництва та продуктів їх переробки: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: 08.00.03 «Економіка та управління національним господарством» / Володимир Іванович Стіпахно. — К., 2010. — 20 с.